

בית המדרש הווירטואלי (V.B.M) ע"ש ישראל קושיצקי שלייד ישיבת הר עציון שיעורים בדרכיה: אישה והלכה

צוות דרכיה, לורי נוביק

בת מצווה

מוקדש לזכרה של דורון בת בת-שבע ורועי שטרן

מהי המשמעות ההלכתית של בת מצווה? כיצד יש לציין ולחגוג את המאורע?

- [לחצו כאן](#) לקבל מדריך למידה לבת מצווה במייל.
- [לחצו כאן](#) כדי לראות גרסה מעודכנת של השיעור עם כלי למידה נוספים באתר דרכיה.
- [הרשמו כאן](#) לניוזלטר כדי לקבל עוד עדכונים ותכנים ממיזם דרכיה.
- נשמח לקבל הערות והארות [כאן](#).

מאת לורי נוביק | עריכה: הרב עזרא ביק, אילנה אלצפן, ושיינע גולדברג | סיוע במחקר: נטי לינדר

תרגום: שיראל גולד | עריכה בעברית: עדיה בלנק

הגעה לבגרות

מה מסמל את המעבר של אדם מילדות לבגרות? זהו תהליך הדרגתי, הכולל שינויים פיזיולוגיים המגיעים עם גיל ההתבגרות, לצד צמיחה רגשית, אינטלקטואלית ורוחנית. קשה להצביע על נקודה אחת מכוונת לאורך ההתפתחות האישית שבה ילדים הופכים למבוגרים, או אפילו נכנסים לשלב הביניים של הנערות.

עם זאת, על מערכות משפטיות להגדיר נקודות כאלה, מאחר שקטינים אינם יכולים להיות אחראים למעשיהם באותה מידה כמו מבוגרים. כך, למשל, האפשרות לקבל רישיון נהיגה, לשתות אלכוהול, להצביע או להתחתן תלויה לרוב בהגעה לגיל מסוים, אף שחלק מן האנשים מגיעים לבגרות הנדרשת לשם כך בשלב מוקדם יותר, ואחרים רק בשלב מאוחר יותר.

בהלכה, הגדרת גיל ההגעה לבגרות היא חיונית לשם חיוב במצוות. קטן או קטנה פטורים ממצוות מדאורייתא. המשנה מצינת זאת כאשר היא מסבירה מדוע קטן אינו יכול להיחשב כבן סורר ומורה:

משנה סנהדרין ח, א
הקטן פטור שלא בא לכלל מצות.

אין הכוונה שקטן יכול להתעלם מן המצוות. החיוב [בחינוך](#) למצוות מתחיל כאשר הילד בוגר דיו כדי לקיים מצווה מסוימת או כאשר הוא מסוגל להבין שיש דברים שאסור לעשות.

חגיגה ו ע"א

אמר אביי: כל היכא [היכן] דגדול מיחייב מדאורייתא, קטן נמי [גם] מחנכין ליה [לו] מדרבנן.
כל היכא [היכן] דגדול פטור מדאורייתא, מדרבנן קטן נמי [גם] פטור.

נשאלת השאלה, באיזו מידה הילד עצמו אחראי על חינוכו. שאלה זו כרוכה בדיון ההלכתי אם חיוב החינוך מוטל אך ורק על ההורה או גם על הילד (הרחבה נוספת ראו [כאן](#)). תהא עמדתנו אשר תהא,

על הקטן לשאוף ולהשתדל לקיים מצוות, תוך ידיעה שיש לו מקום לטעות. עם זאת, קיום מצוות של קטן אינו במעמד הלכתי זהה לקיום מצוות של בוגר או בוגרת, ומשום כך לרוב קטן אינו יכול להוציא בוגרים ידי חובה.

שינוי סטטוס

כיצד ניתן לקבוע את הרגע שבו אדם מגיע לבגרות? ההלכה דנה הן בהתפתחות גופנית והן בהתפתחות קוגניטיבית. במשנה מובא כי בנים ובנות מגיעים לגיל חיוב במצוות כשהם מגיעים לבגרות פיזית, כאשר זו מוגדרת כזמן שבו צמחו להם שתי שערות ערווה:¹

משנה נדה ו, יא

תנוקת שהביאה שתי שערות [ערווה]... חייבת בכל מצות האמורות בתורה וכן תנוק שהביא שתי שערות חייב בכל מצות האמורות בתורה...
נקודות זמן נוספות בהתפתחות הנערה משמשות גם הן כסימן הלכתי להגעתה לבגרות.²

נדה מז ע"ב

וכן היה רבי שמעון אומר: שלשה סימנים נתנו חכמים [להתבגרות] באשה מלמטה וכנגדן מלמעלה...

נראה כי המקורות הללו מתייחסים אך ורק **להתבגרות הפיזית**, ללא תלות בגיל. מנגד, משנה אחרת (באותה המסכת) דנה בשאלה מתי נדר של קטן מחייב אותו, ומתייחסת לגיל ולרמת ההבנה ללא קשר לבגרות הפיזית:³

משנה נדה ה, ו

בת אחת עשרה שנה ויום אחד נדרה נבדקין [אם תקפים לאור השגתה השכלית], בת שתיים עשרה שנה ויום אחד נדרה קיימין, ובדקין כל שתיים עשרה. בן שתיים עשרה שנה ויום אחד נדרין נבדקים, בן שלוש עשרה שנה ויום אחד נדרין קיימין, ובדקין כל שלוש עשרה. קודם לזמן הזה אף על פי שאמרו יודעין אנו לשם מי נדרנו לשם מי הקדשנו [דבר כלשהו] אין נדרהים נדר ואין הקדשן הקדש. לאחר הזמן הזה אף על פי שאמרו אין אנו יודעין לשם מי נדרנו לשם מי הקדשנו נדרן נדר והקדשן הקדש.

בכל הקשור לנדרים, המשנה מתייחסת לבגרות קוגניטיבית: הבנה של "לשם מי נדרנו". ישנה שנת ביניים אחת (מגיל אחת עשרה לבנות, או שתיים עשרה לבנים) שבה בודקים את בגרותו הקוגניטיבית של הנודר, אולם בכל גיל אחר, המשנה מציינת כי קובעים את תוקף הנדר על פי גיל הילד.

מהו המקור לגילאי שתיים עשרה ושלוש עשרה? המדרש מתייחס לגיל שלוש עשרה כגיל שבו מתפתח בקרב הנער היצר הטוב והיכולת לסור מרע.⁴ בעל התניא מנסח זאת במושגים חסידיים יותר, הוא מתאר את גילאי שלוש עשרה ושתיים עשרה כגילאים שבהם נכנסת הנפש הקדושה לבן ולבת,

¹ על מנת שתיחשב כסימן, על כל שיעור ארוכה מספיק כך שניתן יהיה לקפל אותה שהקצה יגיע בשורש: רמב"ם הלכות אישות ב, טז

שתי שערות האמורות בבן ובבת ובכל מקום שיעורן כדי לכופ ראשן לעיקרן

² משנה נדה ה, ח

איהו סימניה ר' יוסי הגלילי אומר משיעלה הקמט תחת הדד ר' עקיבא אומר משיטו הדדים בן עזאי אומר משישחיר הפיטומת ר' יוסי אומר כדי שיהא נותן ידו על העוקץ והוא שוקע ושוהא לחזור:

³ משנה בסוף מסכת אבות מתייחסת לגיל בלבד כקריטריון לחיוב במצוות:

משנה אבות ה, כא

הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנה בן שלוש עשרה למצות...

⁴ פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) נספחים ג – לקוטי מדרש

לפי שיצר הרע נולד ממעי אמו של אדם וגדל ובא עמו, והתחיל מחלל את השבת ואין ממחה בידו, הולך לדבר עבירה ואין ממחה בידו, לאחר י"ג שנה נולד לו יצר הטוב, כיון שמחלל את השבת או [מר] לו ריקה,

מבחינה הלכתית יותר, בדיונו בנוגע לחיוב בעונש החל מגילאים אלה הרא"ש כותב כי זוהי הלכה למשה מסיני. כלומר, זוהי קביעה מדאורייתא אף שהדבר אינו מוזכר בתורה:

שו"ת הרא"ש טז, א
וששאלת מאין לנו דבן י"ג שנה ויום אחד הוא בר עונשין אבל פחות מכן לא, דע כי הל"מ
[הלכה למשה מסיני] הוא...

ה"יום אחד" המוזכר כאן נחשב לרוב כפרק זמן מינימלי לתוך השנה השלוש עשרה, על פי העקרון ההלכתי שלפיו לעיתים ניתן להתייחס למקצת היום כיום שלם, כך שלמעשה ההדגשה של "יום אחד" באה ללמד שיש להשלים את השנה השנים עשרה או השלוש עשרה במלואה.⁶

ועדיין, ניתן לתהות מדוע גיל הבגרות של נערה צעיר יותר שזה של נער. גורם אפשרי אחד לכך הוא ההתפתחות הפיזית המוקדמת יותר בקרב בנות מאשר בנים.

הדיון בגמרא על משנה זו מציע כי לנשים יש 'בינה יתרה', כך שאפשר שההבנה מגיעה מוקדם יותר אצל בנות.⁷

נדה מה ע"ב
א"ר חסדא: מ"ט [מאי טעמא] דרבי – דכתיב ויבן ה' [אלקים] את הצלע – מלמד שנתן הקב"ה
בינה יתירה באשה יותר מבאיש....

בעבור נדר דרושה הבנה רבה יותר מאשר בקיום מצוות רבות אחרות, כך שההתמקדות בגיל מתאימה במיוחד בנושא זה.

מבחינה הלכתית, המעבר המלא מילדות לבגרות תלוי **הן בגיל והן בסימנים גופניים**. כך לדוגמה, אם צומחות לילד צעיר יותר שערות ערווה, הדבר נחשב כשיער הצומח משומה ולא כסימן לבגרות:⁸

רמב"ם הלכות אישות ב', א–ב
הבת מיום לידתה עד שתהיה בת שנים עשרה שנה גמורות היא הנקראת קטנה ונקראת
תינוקת, ואפילו הביאה כמה שערות בתוך הזמן הזה אינן אלא כשומה, אבל אם הביאה שתי
שערות למטה בגוף במקומות הידועות להבאת שיער והיא מבת שנים עשרה שנה ויום אחד
ומעלה נקראת נערה. והבאת שתי שערות בזמן הזה נקרא סימן התחתון. ומאחר שתביא סימן
התחתון תקרא נערה עד ששה חדשים גמורים, ומתחלת יום תשלום הששה חדשים ומעלה
תקרא בוגרת, ואין בין נערות לבגרות אלא ששה חדשים בלבד.

הרמב"ם מתייחס גם לשלב ביניים הלכתי בין הילדות לבגרות, שלב שבו הילדה מוגדרת כנערה. בשלב זה היא למעשה חייבת במצוות במלואן, אך לאביה עדיין יש זכויות משפטיות עליה.⁹

⁵ שולחן ערוך הרב או"ח מהדורא תניינא ד, ב

שגמר ועיקר כניסת נפש הקדושה באדם הוא בי"ג שנים ויום א' לזכר וי"ב לנקבה

⁶ ב"ח אורח חיים סימן נג

דלא בעינן שלש עשרה שנים ויום אחד ממש אלא בעינן שיהיו שלש עשרה שנים שלמות לאפוקי חסרון מקצת שעות הלכך מיד במקצת לילה נתמלאו שנותיו והיו גדול

⁷ חידושי הריטב"א נדה מה ע"ב

בינה יתירה פירוש שממהרת להבין.

⁸ נדה מו ע"א

בן ט' שנים שהביא ב' שערות שומא...בן י"ג שנה ויום אחד דברי הכל סימן.

⁹ דיון המשנה במעבר מנערה לאישה נפתח במשל פיוטי, המדמה את התהליך להבשלת פרי ומתייחס גם לשלב הביניים של הנערות:
משנה נדה ה, ז

חזקת רבא

ראינו לעיל כי לפני גיל שנים עשרה או שלוש עשרה, ילדה וילד נחשבים כקטנים ללא קשר להתפתחותם הגופנית. מה קורה בפועל כאשר ילדה מגיעה לגיל שנים עשרה או ילד לגיל שלוש עשרה? האם עליהם לעבור בדיקה פיזית מביכה, או שניתן להניח שהם פיתחו את הסימנים הנדרשים?

כחלק מדיון הגמרא בדיני אישות, רבא אומר כי ניתן להניח שעד גיל שנים עשרה כבר יש לנערה סימני בגרות פיזית:

נדה מו ע"א

והאמר רבא קטנה שהגיעה לכלל שנותיה אינה צריכה בדיקה חזקה הביאה סימני... ולענין חליצה חיישינן...

נפסק בגמרא כי אין סומכים על ההנחה של רבא, המכונה "חזקה דרבא", לענין חליצה – שחרור מחובת יבום.¹⁰ יש הסוברים כי משמעות הדבר היא ש"חזקה דרבא" חלה בדרך כלל, כאשר חליצה היא מקרה יוצא מן הכלל, מאחר שהתורה מדגישה כי רק אדם בוגר יכול לבצע חליצה:

שו"ת מהרי"ק החדשים מז

היינו שלא נתירו לחלוץ בלא בדיקה כלל כיון דאיכא אסורא דאורייתא דאיש כתיב] בפרשה ומקשינן] אשה לאיש, ... דסמכין אהך חזקה אפי' [לון] באסור [א] דאורייתא [א]...

חזקה דרבא אכן התקבלה להלכה ברוב המקרים. הרמ"א, למשל, מתייחס לכך בקשר לנער בן שלוש עשרה הנספר [למנין](#).

רמ"א, שולחן ערוך או"ח נה, ה

הגה: ומיהו אין מדקדקין בשערות אלא כל שהגיע לכלל שנותיו מחזקין אותו כגדול ואומרים לענין

עם זאת, יש פוסקים הסוברים כי ניתן לסמוך על החזקה שקטן הגיע לבגרות מבחינה הלכתית בהגיעו לגיל מצוות רק כשהתוצאה תהיה לחומרא. לשיטה זו, אי אפשר לסמוך על חזקה דרבא כדי להקל במצוות דאורייתא. משום כך המגן אברהם מגביל את פסיקת הרמ"א למצוות דרבנן:

מגן אברהם נה, ז

לענין זה. פי' [רוש] כיון דתפלה הוא דרבנן.

ברוח זו כותב המשנה ברורה במפורש כי נער בן שלוש עשרה אינו יכול להוציא אחר ידי חובת מצוות דאורייתא:

משנה ברורה נה, לא

לענין זה – ר"ל [רצונו לומר] לענין תפלה שהיא מדרבנן ואפילו לדעת הפוסקים דתפלה היא דאורייתא עכ"פ [על כל פנים] צירוף עשרה לאו דאורייתא הוא ע"כ [על כן] סמכין ע"ז [על זה] ואמרינן כיון שבא לכלל שנותיו מסתמא הביא שתי שערות דרוב אנשים מכיון שהגיעו לכלל שנים מסתמא מביאין ב' שערות אבל לענין שאר חיובא דאורייתא אינו מועיל...

פסיקה זו מעמידה בסימן שאלה את יכולתו של נער בן שלוש עשרה להוציא ידי חובת מצוות דאורייתא,

משל משלו חכמים באשה פגה, בוחל, וצמל. פגה – עודה תנוקת; בוחל – אלו ימי נעוריה. בזו ובזו אביה זכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדרה. צמל – כיון שבגרה, שוב אין לאביה רשות בה.

¹⁰ תיאורטית, דין זה עשוי להיות רלוונטי אם נערה התחתנה והתאלמנה בגיל צעיר מאוד. תיירש חליצה כדי לאפשר לה להינשא מחדש, אך חוששים לסמוך על כך שהיא אכן הגיעה לבגרות פיזית.

כגון קידוש, ונראה כי היא חלה גם על הוצאת ידי חובת מצוות דאורייתא של נערה בת שנים עשרה.

בנוגע לקידוש, הבן איש חי סבור כי מצב כזה (של מבוגר הסומך על קידוש של נער צעיר) יכול להתרחש רק כאשר האדם הבוגר אינו יודע בעל פה את נוסח הקידוש. משום כך הוא פוסק כי מי שחושש לכך יכול לומר את מילות הקידוש בלחש בזמן שהנער מקדש:

שו"ת רב פעלים א"ח י

דאם האיש או האשה יכולים ללקוט כל הנוסח הקידוש מפי זה בן י"ג מלה במלה באין מחסור, ויסתכלו ביין שבכוס שבידו, חשיב זה קדוש מדאורייתא ודרבנן.

לסיכום, נערה המגיעה לגיל שנים עשרה או נער המגיע לגיל שלוש עשרה נחשבים מבחינה הלכתית לבוגרים. אנו סומכים על החזקה בכל הנוגע למצוות דרבנן ולמצוות דאורייתא לחומרא (כגון החיוב לצום ביום כיפור). הפוסקים נחלקו בשאלה אם ניתן לסמוך על החזקה במצוות דאורייתא לקולא. כך, למשל, ישנה מחלוקת אם הנער יכול להוציא מבוגר ידי חובת מצוות דאורייתא, כמו קידוש, לאור החזקה. ועדיין, יום ההולדת השלוש עשרה או השנים עשרה מציין שינוי מהותי במעמד ההלכתי ועל כן חוגגים אותו בהתאם.

בר מצווה

ההנחה ההלכתית שלפיה נער או נערה בגיל מצוות הגיעו לבגרות פיזית והלכתית סללה את הדרך לחגיגת בר מצווה. פירוש המושג "בר מצווה" הוא "חייב במצוות", ואכן החגיגה מציינת את התחייבותו המלאה של הנער בהן (לעניין בת מצווה נגיע בהמשך).

מספר רבנים תיארו את בר המצווה כמתן תורה פרטי:¹¹

הרב אברהם חיים נאה, קצות השלחן סה, בדי השלחן טו
...ויום מתן תורה של האדם הוא כשנעשה ב"מ [בר מצווה] ונתחייב בקיום תו"מ [תורה ומצוות]...

בגמרא (המובאת רבות בהקשר של [קיום מצוות מרצו](#) על ידי נשים) מובא כי עצם החיוב במצוות הוא סיבה למסיבה:

קידושין לא ע"א

אמר רב יוסף: מריש ה"א [הוא אמינא], מאן דהוה אמר לי הלכה כר"י [כרבי יהודה], דאמר: סומא פטור מן המצוות, עבידנא יומא טבא לרבנן, דהא לא מיפקידנא והא עבידנא. השתא דשמעיתא להא דא"ר [דאמר רבי] חנינא: גדול מצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה, אדרבה, מאן דאמר לי דאין הלכה כרבי יהודה, עבידנא יומא טבא לרבנן

[תרגום: אמר רב יוסף: בהתחלה הייתי אומר שאם מישהו היה אומר לי שההלכה כדעת רבי יהודה (שאמר 'עיוור פטור מהמצוות') הייתי עושה יום טוב לחכמים, שהרי לא צויתי והנה אני עושה. עכשיו, ששמעתי את מה שאמר רבי חנינא "גדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה" – ההיפך, אם מישהו יאמר לי שאין הלכה כרבי יהודה, אני אעשה יום טוב לחכמים...]

תיאורים של חגיגה מסוג זה לנער המגיע לגיל שלוש עשרה מופיעים לראשונה באשכנז של ימי הביניים. במאה השש עשרה, המהרש"ל מכנה זאת 'סעודת בר מצווה' ומגדיר אותה כסעודת מצווה.

יום של שלמה בבא קמא ז

¹¹ ראו גם רבי מנחם מנדל שניאורסון, יחידות ט"ו תמוז, תשמ"ז.

וסעודת בר מצוה שעושים האשכנזים, לכאורה אין לך סעודת מצוה גדולה מזו, ושמה יוכיח עליה. ועושים שמחה, ונותנים למקום שבח והודיה, שזכה הנער להיות בר מצוה, וגדול המצוה ועושה, והאב זכה שגדלו עד עתה, להכניסו בברית התורה בכללה. וראיה להדיא ספ"ק [סוף פרק קמא] דקדושין (ל"א ע"א)... אבשורה שלא היה נודע לו עד עתה רצה לעשות י"ט [יום טוב]. כ"ש [כל שכן] על הגעת העת והזמן, שראוי לעשות י"ט [יום טוב].

עם זאת, בסוף דבריו מציין המהרש"ל כי ראוי ביותר לערוך את סעודת בר המצווה בו ביום שבו מלאו לנער שלוש עשרה. זאת משום שאנו סומכים על החזקה שהגיע לבגרות פיזית בהגיעו ליום הולדתו השלושה עשר. לאחר אותו יום, אין למעשה זמן מתאים יותר או פחות לסעודת המצווה. המהרש"ל כותב כי סעודת בר מצווה שלא נערכה בו ביום עדיין יכולה להיחשב כסעודת מצווה בשל הדרשה שיישא בה הנער.

למעשה, הדרשה היא זו שהופכת סעודת בר מצווה הנערכת ביום אחר מיום הולדתו של הנער לסעודת מצווה.

ים של שלמה בבא קמא ז
... מיד כשיגיע לי"ג שנים ויום אחד יעשו הסעודה, ויחנכוהו לברך ברכת המזון, ולהתפלל באקראי. ומאחר שלא נעשה בזמנו, ועכשיו גם כן אינו ידוע זמנו. למה יקרא סעודת מצוה... דשמה עדיין לא הגיע זמנו. ומכח שנוקמה אחזקה. היה לו לחנכו מיד, ולעשות סעודה. ומכל מקום נראה, היכא שמחנכין הנער לדרוש על הסעודה מעין המאורע.

ברוך שפטרני

האחריות על ארגון סעודת בר המצווה מוטלת לרוב על הורי הנער, ונחשבת לחובת האב.¹² במדרש מתואר שאירוע בר המצווה היא נקודת ציון חשובה גם בעבור ההורים.

בראשית רבה סג, י
אמר רבי אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה, מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה.

ניתן לפרש את המדרש הזה בשתי דרכים עיקריות. אפשר שאירוע בר המצווה מסמל את תום התקופה שבה האב חייב בעונש על כך שלא מנע מבנו להגיע לדבר עבירה, שכן מעתה הבן אחראי בעצמו על קיום המצוות.

לחילופין, ייתכן שאירוע בר המצווה מסמל את תום התקופה שבה הבן עלול להיענש על עבירות האב, כאשר הבן הופך להיות חבר עצמאי בעם היהודי.

המגן אברהם מביא את שתי השיטות הללו:

מגן אברהם רכה, ה
מעונשו של זה. פי'רוש] דעד עכשיו נענש האב כשחטא הבן בשביל שלא חנכו. ובלבוש פי'רוש] איפכא דעד עתה הבן נענש בעון האב וע"ש [ועיין שם].

למרות שהלבוש מציג את השיטה השנייה, הוא בעצמו מקשה עליה: מדוע חוגגים את הגעת הנער לגיל מצוות ואף מברכים על כך אם ייתכן שבנים אכן מקבלים עונש על מעשי אבותיהם אם הם ממשיכים בדרכם?¹³

¹² מגן אברהם רכה, ד

שמצוה על האדם לעשות סעודה ביום שנעשו בנו בר מצוה כיום שנכנס לחופה...

¹³ תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ז עמוד א

לבוש או"ח רכה, ב
יש אומרים מי שנעשה בנו בר מצוה יברך ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם שפטרני מעונשו
של זה, אבל אין זה ברור, דהא אם אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם לא נפטר עד כמה דורות
דכתיב [דברים ה, ט] פוקד עון אבות וגו', וטוב לברך אותה בלא שם ומלכות.

השאלה אם יש לברך בשם ומלכות שנויה במחלוקת, במיוחד לאור העובדה שהברכה מופיעה במדרש
ולא במשנה או בגמרא. הרמ"א מביא את שתי הגישות:

שולחן ערוך או"ח רכה, ב
הגה: י"א [יש אומרים] מי שנעשה בנו בר מצוה, יברך: בא"י אמ"ה [ברוך אתה ה' אלקינו מלך
העולם] שפטרני מעונשו של זה (מהרי"ל בשם מרדכי ובר"ר פ' תולדות), וטוב לברך בלא שם
ומלכות (דעת עצמו).

כך או כך, המסר ברור. הגעה לגיל בר מצוה מציינת הגעה לעצמאות דתית, ומאותו רגע ואילך הנער
הופך לשותף מלא בעם היהודי ובטקסים הקהילתיים. ואכן, במקורות אשכנזיים מוקדמים מתואר כי
ברכת 'ברוך שפטרני' נאמרה כאשר הנער בר המצוה היה קורא לראשונה בתורה, מעשה המסמל את
מעמדו החדש בפני כלל הציבור:¹⁴

אורחות חיים א הלכות ברכות נח
כתוב בב"ר [בבראשית רבה]...מי שיש לו בן והגיע לי"ג שנה צריך האב לברך ברוך שפטרני
מעונשו של זה. וי"א [ויש אומרים] אותה בפעם ראשונה שעולה הבן לקרות בתורה. והגאון ר'
יהודאי ז"ל קם על רגליו בבה"כ [בבית הכנסת] וברך ברכה זו בפעם ראשונה שקרא בנו
בתורה.

אימהות

האם אם הנער יכולה לברך 'ברוך שפטרני' גם כן?
ניתן לטעון כי חיוב האם בחינוך, ואף ההשלכות של חטאיה על הילדים, שונים מחיוב האב, כך שאין
האם צריכה לברך 'ברוך שפטרני':

פרי מגדים או"ח אשל אברהם רכה, ה
ובאשה שנעשה בנה בר מצוה היא אין מחויבת לחנכו...ואפשר אין הבן נענש בשביל חטא אמו
והכין מסתברא וודאי דכתיב [שמות לד, ז] פוקד עון אבות כו'...

שתי הנקודות הללו שנויות במחלוקת. פוסקים רבים סוברים כי האם **כן** חייבת במצוות חינוך (ראו [כאן](#)
הרחבה נוספת), ובגמרא מובא כי גם ילדים עלולים להיענש אם **אימם** לא תקיים את נדריה.¹⁵

למעשה, נראה כי הרב משה פיינשטיין פוסק אחרת מהפרי מגדים. הוא כותב שהאם אינה מברכת
מסיבה עקיפה יותר: ראוי שהברכה תיאמר **במניין** במסגרת קריאת התורה, ונשים אינן עולות לתורה.
לו היתה הברכה נאמרת במסגרת אחרת, אזי ודאי שהאם הייתה מברכת, כיוון ש'ברוך שפטרני' היא
ביסודה ברכת הודאה, שבה נשים חייבות:

¹⁴ הא כתיב [כתוב] "פקד עון אבות על בנים" ...הא [זה] כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם
ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות קריאת התורה
מהרי"ל סג"ל בזמן שבנו נעשה בר מצוה וקרא בתורה היה מברך עליו בא"י אמ"ה [ברוך אתה ה' אלקינו מלך
העולם] אשר פטרני מעונשו של זה.
¹⁵ כתובות עב ע"א
ונודרת ואינה מקיימת דאמר מר בעון נדרים בנים מתים....

שו"ת אגרות משה או"ח ה' יד

הנה בעצם אין מקום ואין טעם לחלק בחיוב ברכות ההודאה בין איש לאשה. עי' [שו"ע אורח חיים סימן רי"ט, במגן אברהם ס"ק א'. וכיוון שאיש מחוייב לברך, וודאי שגם אשה מחוייבת לברך. אך איכא [יש] דברים שהחמירו חכמים באופן העשייה, שיברך החייב לברך דווקא בעשרה, וביום הקריאה, ובשעה שקראוהו לתורה. ורק אם אי אפשר לו שיקראוהו לתורה, מברך על הבימה תיכף אחר הקריאה בתורה. והוא אף שלא שייך זה לברכת התורה. כהמנהג בברכת הגומל, וכן ברכת ברוך שפטרני מעונשו של זה, שמברך אבי הבן כשקורין אותו בפעם הראשון שנעשה בנו בר מצווה. שזה לא שייך באשה בזמנינו, שאין קורין אשה לתורה.

למעשה לפי כל השיטות לעיל האם יכולה לברך בלי שם ומלכות, כפי שאבות רבים נוהגים לעשות. היא יכולה לעשות זאת בתוך עזרת הנשים בזמן שהאב מברך, או בכל שלב אחר בזמן חגיגת בר המצווה, כולל בסעודת המצווה.

בנות

האם על ההורים לברך 'ברוך שפטרני' כאשר בתם מגיעה למצוות?

הפרי מגדים מבקש להסביר מדוע אבות אינם מברכים זאת על בנות מצווה. אף שהוא מגיע למסקנה שונה, הוא מעלה את האפשרות כי ההלכה עשויה להיות תלויה בשני עניינים נפרדים. אם חיוב החינוך למצוות הוא העניין המרכזי, ניתן יהיה לומר שאין האב מברך על בתו בהתאם לשיטה שאין הוא חייב בחינוכה. אם העניין המרכזי הוא עונש הילד על חטאי ההורה, אזי בת, בדיוק כמו בן, עלולה להיענש על מעשי אביה.

פרי מגדים או"ח אשל אברהם רכה:

והנה למה לא יברך בנקיבה י"ב שנים וב' שערות?? לפירוש הלבוש דבנים קטנים נענשים בשביל אב לא שנא [לא שונה] זכרים ונקיבות, ולמאן דאמר חינוך י"ל [יש לומר] דאין מחויב לחנך בתו קטנה עיין מ"א [מגן אברהם] [סימן] [שמ"א] [שמג] [ס"ק] א', גם למאן דאמר מחויב אין בה כל כך מצות שמחויב לחנכה בקטנותה...

אך הרב עובדיה יוסף מביא מספר סימוכין לכך שחובות החינוך חלות במלואן על בנות (הרחבה נוספת ראו כאן). בחלק זה בתשובתו הוא כותב כי על האב לברך 'ברוך שפטרני' כאשר בתו מגיעה לגיל מצוות משום שהוא חייב בחינוכה.

שו"ת יביע אומר ו או"ח כט, ג

לענין בת שהגיעה לגיל שנים עשרה שנה ויום אחד, שלפירוש הלבוש שפטרני מעונשו של זה, היינו שהבן היה נענש עד עתה בעון האב, א"כ [אם כן] גם על הבת יש לברך שפטרני מעונשה של זו... גם להמג"א [להמגן אברהם] יש לברך כן גם על בתו שהגיעה למצות, ומ"ש [ומה שכתוב] במדרש בנו, לאו דוקא, דה"ה [דהוא הדין] לבתו, ...כנ"ל [כך נראה לי]... ובפרט לפמ"ש"כ [לפי מה שכתוב] שהעיקר לברך ברכה זו בלי שם ומלכות, א"כ [אם כן] אין כל חשש לאומרה גם לגבי בת שהגיעה למצות. ולית דין צריך בשש....

בפסיקתו זו הרב עובדיה מציין כי רבים מברכים ברוך שפטרני ללא שם ומלכות. לאור העובדה שלא נהגו לברך זאת על בנות מצווה, הוא מציע כי את הברכה על בנות יאמרו ללא שם ומלכות. כמו כן, הוא סובר כי יש לומר את הברכה בלשון נקבה "שפטרני מעונשה של זו". ניתן לברך בכל זמן שבו בוחרים ההורים, באותו יום שבו בתם נעשית בת מצווה.

בת מצווה

הטקסים העיקריים המציינים את הגעתו של הנער למצוות מדגישים את מעמדו ההלכתי החדש ואת הפיכתו לחלק מן הציבור.

בבית הכנסת הנער עולה לתורה, ולאחר מכן הוריו מודים לה' בברכת 'ברוך שפטרני'. כמו כן, אומרים "מי שברך" מיוחד לבחור בר המצווה, ונוהגים שהנער קורא את הפרשה וההפטרה (או את חלקן), ומכבדים את בני משפחתו בעליות לתורה ובכיבודים שונים.

בזמן הסעודה, מצטרפים חברי הקהילה לחגיגת הגעת הנער למצוות. אם הוא מסוגל לכך, הנער נושא דרשה המבטאת את מחויבותו לתורה ולמצוות, והדרשה הופכת את הארוחה לסעודת מצווה.

מה בנוגע לבת מצווה? דנו לעיל בברכת 'ברוך שפטרני'. לפני שנתייחס לטקסים האחרים, הבה נפנה את תשומת ליבנו לשאלה הלכתית בסיסית יותר: האם יש לחגוג את הגעתה של נערה למצוות כפי שחוגגים לנער?

הבן איש חי סובר כי הסיבה העיקרית לחגיגה רלוונטית הן לבנות והן לבנים. מאחר שלא נהגו לערוך סעודת בת מצווה חגיגית בתקופתו (המאה ה-19), הוא כותב רק כי על הנערה לשמוח וללבוש בגדי שבת באותו היום. הוא מציע גם לברך 'שהחיינו', בלבישת בגדים חדשים כדי לוודא שלא תהיה ברכה לבטלה:

בן איש חי שנה ראשונה פרשת ראה
וגם הבת ביום שתכנס בחיוב מצות אע"פ [אף על פי] שלא נהגו לעשות לה סעודה, עכ"ז [עם כל זה] תהיה שמחה אותו היום ותלבוש בגדי שבת, ואם יש לאל ידה תלבש בגד חדש ותברך שהחיינו, ותכוין גם על כניסתה בעול מצות.

גם כף החיים (המאות ה-19–20) כותב כי ראוי שבנים ובנות יברכו 'שהחיינו' בהגיעם לגיל מצוות (תוך לבישת בגדים חדשים או אכילת פרי חדש), וכן יעסקו בתלמוד תורה במהלך היום:

כף החיים או"ח רכה יג, יב
וטוב ללבוש בגד חדש או לאכול פר"ח [פרי חדש] באותו היום ולכוין בברכת שהחיינו על שנכנס בעול מצות וגם הבת תעשה כן בהכנסה לש[נה] י"ג לברך שהחיינו על בגד חדש או פר"ח [פרי חדש] ואעפ"י [ואף על פי] שאין עושין לה סעודה: וכ"כ [וכך כתב] בן א"ח [איש חי] פ' ראה אות י"ז ואם יודעת ללמוד יש לה ללמוד באותו היום יותר משאר ימים וכן הבן יעשה כן...

אילו דברים נוספים ניתן לעשות לציון הגעת נערה לגיל מצוות? כפי שראינו, במשך מאות שנים נהגו לשלב את חגיגת בר המצווה בבית הכנסת כחלק מקריאת התורה בתפילת שחרית של שבת. קשה להתאים מסגרת זו לבת מצווה בקהילה דתית אורתודוקסית, אם כי בני משפחתה בכל זאת יכולים לקבל עליות לתורה וניתן לומר עבורה "מי שברך". (נדון בכך בהמשך).

באיטליה של המאה התשע עשרה, חלק מן הקהילות ערכו חגיגת בת מצווה בבית הכנסת לאחר שאבי הנערה עלה לתורה, בעוד שבקהילות אחרות ערכו חגיגות קבוצתיות בחג השבועות. כבר משנות ה-30 וה-40 ניתן למצוא מקורות המתארים חגיגות בת מצווה אורתודוקסיות באמריקה שהתרחשו מחוץ לזמני התפילות בבית הכנסת, בין אם כחלק מקבוצה בתוכנית המוקדשת לכך ובין אם בעונג שבת בשבת בערב.¹⁶ ישנם תיאורים דומים מאותן שנים של חגיגות קבוצתיות בצפון אפריקה.¹⁷ לאורך המאה העשרים התפתח בקרב קהילות אמריקאיות לא אורתודוקסיות טקס בת מצווה המתרחש בלב בית הכנסת עצמו.

ד"ר נורמה באומל ג'וזף מסכמת באופן כללי את ההיסטוריה של מנהג זה. (טקסי הקונפירמציה שאליהם היא מתייחסת הם טקסים בקהילות של יהודים רפורמיים (החל מהמאה ה-19 בגרמניה) שאומצו במקום חגיגת בר מצווה בהשראת טקס הקונפירמציה הנוצרי, שבו מי שכבר עבר הטבלה

¹⁶ זאב אלף ומנחם בטלר, "כיצד הפכה בת המצווה לטקס אורתודוקסי", Torah Musings, מאי 26, 2016, ניתן למצוא

[כאן](#).

¹⁷ ד"ר יעל לוין, "ראש חודש טבת, ראש חודש הבנות", כיפה, דצמבר 21, 2014, ניתן למצוא [כאן](#).

כתינוק חוזר ומאשש את מחויבותו לעיקרי האמונה הנוצרית בתור מתבגר).

ד"ר נורמה באומל ג'וזף, 'טקס, משפט ומנהג: תשובה אמריקאית לחגיגות בת מצווה'. Modern Judaism 22, מ' 3 (אוקטובר 2002): 236.

חגיגות בת מצווה, שמקורן כנראה בגרמניה, צרפת ואיטליה של המאה התשעה עשרה, התפתחו באמריקה של המאה העשרים בהתאם לקווים דתיים. אט אט, ובעיקר בעקבות בת המצווה של בתו של הרב מרדכי קפלן ב-1922, נצפתה גם התפתחות בחגיגות הבת מצווה בקרב התנועה הקונסרבטיבית בשנות ה-50 וה-60. לאורך שנות ה-30 וה-40 התמקדה התנועה הרפורמית בטקסי קונפירמציה (confirmation ceremonies) ולא בטקס בת המצווה השנוי במחלוקת. בשנות השבעים והשמונים, הקהילות הרפורמיות והקונסרבטיביות החלו לחגוג טקסי בת מצווה. עד שנות השבעים, רבים מהקהילה האורתודוקסית חיפשו אחר דרכים להתאים את חגיגת בת המצווה לסדרי התפילות הקבועות.

מה בנוגע לעריכת סעודה כחלק מחגיגות בת המצווה בקהילה האורתודוקסית? אין לכך התייחסות מוקדמת בספרות ההלכתית. לאור מגמה הולכת וגוברת של טקסים בבתי כנסת שאינם אורתודוקסים בחו"ל ומסיבות יום הולדת נטולות תכנים דתיים בישראל,¹⁸ פוסקי ההלכה נדרשו לשאלה זו בעשורים האחרונים ונקטו בגישות שונות באשר לחגיגת בת מצווה.

אסור

בתשובה משנת 1988, פסק הרב אליעזר ולדנברג שאין לחגוג בת מצווה כלל. הוא מביא תשובה מאת הרב אהרן וולקין משנת 1927 העוסקת בטקסי קונפירמציה, ובה הרב וולקין העלה חששות בנוגע לצניעות ולעבירה על האיסור "ובחוקותיהם לא תלכו" (ויקרא י"ח, ג').¹⁹ הרב ולדנברג מעלה גם הוא חששות דומים. בנוסף, הוא מסיק מדברי הבן איש חי כי מיותר לערוך סעודה המציינת הגעת נערה לגיל מצוות:

שו"ת ציץ אליעזר יח, לג

והאמת אגיד כי גם לענ"ד [לפי עניות דעתי] נראה כמסקנת הגדולים עליונים למעלה לאסור איסור הן במועדן והן בפומבי [און בבית, בגלל שבחגיגה פומבית לבת, לא ימלט מלהכשל באביזרייהו דאביזרייהו דג"ע [דגילוי עריות] מכמה פנים, ודי לחכימא, ועל אחת כמה שמאן דכר שמיה לבוא ולומר שיהא בזה מצוה, או שתקרא סעודת מצוה. ונער הייתי וגם זקנתי ולא ראיתי בין מחנה החרדים לדבר ה' שניהגו, או שיעלו על שפתי קדשם רעיון כזה, לערוך חגיגת בת מצוה, ידיעו והבינו דע"פ [דעל כל פנים] מידי הרהור לא יצאו ממעמד כזה יהא אשר יהא. וברצוני להדגיש כי גם הגה"ח [הגאון החכם] הבן איש חי ש"א פ' ראה סימן י"ז איננו כותב כאילו שמהראוי להנהיג לעשות לה סעודה, ואדרבא כותב בדבריו שלא נהגו לעשות לה סעודה, וזהו בבחינה של פוק חזי מאי עמא דבר, וקרוב לודאי שהוא זה בגלל גדירת גדר שלא יבואו להכשל באביזרייהו דג"ע [דגילוי עריות]. והוא הקדוש לא מציע אפילו ברמז לשנות זה ולהנהיג

¹⁸ חזקי שוהם, "בת מצווה, הגרסה הישראלית", מאמרי ראשית, 1 בספטמבר, 2020. ניתן למצוא כאן.
¹⁹ תשובתו של הרב וולקין מכינה את הקרקע להתנגדויות ההלכתיות לחגיגת בת המצווה: הרב וולקין רואה בטקסי הקונפירמציה היהודיים, שהחלו להיערך בקרב יהודים רפורמים בהשראת בני זמנם הנוצריים, סטייה מן המנהג המקובל וחקיקו של מנהג נוצרי באופן שמנוגד לאיסור מדאורייתא של "ובחוקותיהם לא תלכו". יהיה קשה להתווכח עם התנגדות זו אם יתברר בסופו של דבר כי חגיגת בת המצווה היא למעשה רק גרסה חדשה של טקס קונפירמציה.
שו"ת זקן אהרן א, ו

בדבר שאלתכם על שלשה פשעים ... ג) קאנפערמאציאן לנערות (חג הבגרות) בבהכ"נ [בבית הכנסת] ... במה שרוצים להקהיל קהלות אנשים ונשים, בחורים ובתולות, לחוג חגיגת הבגרות לנערות, לבד של טעמי הפריצות והתיעוב שבארתי לעיל ... עוד כמה איסורי דאורייתא איכא בזה, אחרי שבדאי כל העושה כן כוונתו להתדמות לעכו"ם [לעובדי כוכבים ומזלות] ולרשעי ישראל הרעפארמער, וכבר הזהרנו ע"ז [על זה] בשבעה ל"ת [לא תעשה] ושני מ"ע [מצוות עשה], שלא לילך בחקותיהם ... וכ"ש [וכל שכן] לתקן דבר חדש אשר לא שמענו שמעה בלתי היום, וכן לא יעשה לשנות ממנהגי אבותינו אפילו בדבר שאין נדנד איסור, כ"ש [כל שכן] בדבר הזה אשר איסורו חמור מאוד, אביזרא דע"ז [דעבודה זרה] משום ובחוקותיהם לא תלכו, וגם אביזרא דעריות ...

כן לעשות סעודה, אלא כותב שעכ"ז [שעם כל זה] (אעפ"י [אף על פי] שהמנהג שלא לעשות סעודה) תהיה הבת שמחה אותו ותלבוש בגדי שבת ואם יש לאל ידה תלבש בגד חדש ותברך שהחיינו ותכוון על כנסתה בעול מצוות כדיעו"ש [כדיעוין שם], וזה בודאי רצוי ומקובל באין כל עוררין על כך.

מותר וניטרלי

בסדרת שו"תים משנות השבעים, הרב משה פיינשטיין מתאר את סעודת בת המצווה כמסיבת יום הולדת, חגיגה ניטרלית מבחינה הלכתית. הוא מכיר בכך שיש סיבה לשמח על ההגעה לגיל מצוות הן בעבור בנים והן בעבור בנות, אך טוען כי למעשה אין הצדקה לערוך סעודת בת מצווה, שכן לבנות יש פחות הזדמנויות להביא לידי ביטוי את מעמדן החדש כחייבות במצוות.

שו"ת אגרות משה או"ח ב, צז

ומה שכתר"ה מתקשה מדוע אין מצוה בסעודת בת מצוה כשנעשית בת י"ב שנה כמו בבן דגם הבת הא מתחייבת עתה במצות... והנכון לע"ד [לפי עניות דעתי] משום דאין ניכר חלוק בבית למעשה במה שנעשית גדולה יותר מקטנותה ול"ד [ולא דמי] לבן שניכר טובא שמעתה מצרפין אותו לכל דבר שבעי מנין עשרה ומנין שלשה. ועל ידיעה בעלמא כשלא ניכר למעשה אין עושין סעודה ושמחה אף שבעצם יש בזה אותה השמחה ממש.

הרעיון שהזדמנויות דתיות חדשות הן הקובעות אם יש טעם לחגוג בת מצווה הוא גישה מחודשת לעומת המקורות המוקדמים יותר, שמהם נראה כי החיוב במצוות בעצמו הוא עילה מספקת לקיום סעודת מצווה. טענת הרב פיינשטיין חזקה אם חגיגת בר המצווה אכן נתפסת כחגיגת הצטרפותו של הנער אל הציבור וציון העובדה שהוא יכול כעת לקחת חלק בטקסים דתיים שונים. במאמר שכתבה על תשובת הרב פיינשטיין, ד"ר נורמה באומל ג'וזף מציעה תובנה נוספת בנוגע לאופן שבו ההתייחסות לבר מצווה השפיעה על הגישות ההלכתיות כלפי בת מצווה:

ד"ר נורמה באומל ג'וזף, 'טקס, משפט ומנהג: תשובה אמריקאית לחגיגות בת מצווה'. Modern Judaism 22, 'ס' 3 (אוקטובר 2002): 236.

ההתמקדות בטקסי בר ובת המצווה בשנים האחרונות היא אופיינית לצפון אמריקה ומסמלת שינוי גדול בפרקטיקה המודרנית של היהדות. בעידן הקדם-מודרני, החגיגות היהודיות התמקדו באירועים היסטוריים וקהילתיים. טקסי המעבר היו מינימליים ברובם, ובוודאי שלא התמקדו בפרט כפי שעושים כיום בטקסים המציינים אירועים משמעותיים במעגל החיים. חגיגות בר המצווה היו אירועים קהילתיים חגיגיים שהדגישו את הצטרפותו, או אפילו הבלעתו, של הפרט לכלל הציבור. כיום חוגגים את הפרט כאינדיבידואל, תוך התמקדות בהישגיו ובייחודו. שינוי זה משתלב בטבעיות בהקשר התרבותי של האינדיבידואליזם האמריקאי. זוהי חוויה אישית שאינה נשארת פרטית. האירוע עצמו אולי מתרחש בקרב הקהילה, במרחב הציבורי, אך מטרתו אינה הקולקטיב, כי אם האדרת הפרט והצגתו לעיני כול. בסביבה זו, הפולמוס על הבת מצווה מובן. מדובר בחגיגה דתית וקהילתית של כל נערה בפני עצמה. בעבר, לא הייתה כלל אפשרות לנשים להיות חלק מטקס קהילתי, והדבר אף היה בעל חשיבות מעטה מאוד בעבור גברים ונשים כאחד. שינוי הדגשים בקהילה היהודית ככלל הובילו לשינוי במעורבות הנשים והרחבת האחריות שהן נוטלות בחיי הקהילה.

במילים אחרות, בעבר, המוקד באירוע בר המצווה היה שינוי הסטטוס הדתי של הנער, המאפשר לו לקבל תפקיד חדש בקהילה שבא לידי ביטוי בהשתתפות או בהובלת טקסים דתיים. אם אישה אינה לוקחת חלק בטקסים כאלה ואינה יכולה להוביל אותם, כפי שמקובל בקהילה האורתודוקסית, אזי המודל של בר המצווה כחגיגה של כלל הציבור פחות רלוונטי לנשים.

עם זאת, ברגע שמהות חגיגת בר המצווה משתנה ועוברת להתמקד בנער כאדם פרטי, היעדר טקס מקביל בעבור בת מצווה מורגש ביתר שאת, שכן גם אישה משמעותית בתור יחידה בקהילה.

התייחסותו של הרב פיינשטיין לאירוע בת המצווה כניטרלי מבחינה הלכתית מתבססת גם על תפיסתו כי מקור הרעיון הוא בקהילות לא אורתודוקסיות. הוא מתנגד לעריכתו של כל אירוע ניטרלי מבחינה הלכתית בבית הכנסת, ומוסיף כי גם חגיגות בר המצווה הנערכות בתקופתו אינן לרוחו:

שו"ת אגרות משה או"ח א, קד

בדבר ענין החפצים להנהיג איזה סדר ושמחה בבנות כשנעשו בנות מצוה, הנה אין לעשות זה בבית הכנסת בשום אופן אף לא בלילה, כי בבית הכנסת אינו מקום לעשות דברי הרשות אף בנבנו על תנאי, והצערעמאניע [טקס] של בת מצוה הוא ודאי רק דברי רשות והבל בעלמא ואין שום מקום להתיר לעשות זה בבית הכנסת. וכ"ש [וכל שכן] בזה שהמקור בא מהרעפארמער וקאנסערוואטיווער. ורק אם רוצה האב לעשות איזה שמחה בביתו רשאי אבל אין זה שום ענין וסמך להחשיב זה דבר מצוה וסעודת מצוה, כי הוא רק כשמחה של יום הולדת בעלמא. ואי איישר חילי הייתי מבטל במדינתנו גם סדר הבר מצוה של הבנים שכידוע לא הביא זה שום איש לקרבו לתורה ולמצות ואף לא את הבר מצוה אף לא לשעה אחת, ואדרבה בהרבה מקומות מביא זה לחלול שבת ועוד איסורים.

בתשובה אחרת, לעומת זאת, מתיר הרב פיינשטיין לערוך חגיגה באולם השמחות של בית הכנסת אם הוא נבנה מתוך מחשבה על עריכת אירועים שכאלה, כל עוד הכל נעשה בגבולות הצניעות.

שו"ת אגרות משה או"ח ב, ל

וסעודה ושמחה שעושין לבת מצוה כבר כתבתי בספרי על או"ח סימן ק"ד שאין בזה שום שייכות למצוה והיא סעודת ושמחת הרשות כשמחה של יום הולדת בעלמא ואין לעשותה בביהכ"נ [בבית הכנסת]. אך אם נבנה בתחלה לעשות בו פארטיס האסורים שלא נעשה בו קדושת ביהכ"נ [בית הכנסת] ... מותר לעשות שם סעודות ושמחות של הרשות כי הוא רק ככל האל של חול אבל יהיו באופן הכשר ולא בריקודים האסורים.

בתשובה נוספת הרב פיינשטיין מתיר לערוך קידוש בת מצווה אף בהיכל בית הכנסת. הוא מסביר כי הקידוש הוא מצווה, ומקובל לערוך בבית הכנסת קידושים לכבוד אירועים שונים:

שו"ת אגרות משה או"ח ד, לו

בדבר עצם חגיגת בת מצוה... לעשות קידוש בביהכ"נ [בבית הכנסת] שנהגין ברוב בתי כנסיות דמדינה זו לעשות בכל שמחה שיש להאדם לא גרעה שמחה זו משאר שמחות שעושין

מצווה

ישנם פוסקים אחרים המתייחסים לסעודת בת מצווה באופן חיובי יותר. הרב עובדיה יוסף, למשל, חולק על שיטת הרב פיינשטיין. לדידו, מעמדה החדש של בת המצווה הוא כשלעצמו סיבה מספקת לערוך סעודת מצווה. בניגוד לרב אליעזר ולדנברג, הרב עובדיה יוסף מפרש את דברי הבן איש חי כמעודדים עריכת סעודה:

שו"ת יביע אומר ו או"ח, כט

שנראה בודאי שיש מצוה לערוך סעודה ושמחה לבת – מצוה... וה"נ [והכי נמין] בת שמתחייבת בכל המצות שהאשה חייבת בהן, והו"ל [והויא לה] מצווה ועושה, שפיר יש לעשותו יו"ט [יום טוב], ומצוה נמי איכא. וכן ראיתי להרב בן איש חי (פרשת ראה אות יז)... והנה אף שכ[תב] שלא נהגו (בזמנו) לעשות לה סעודה, בזה"ז [בזמן הזה] שעושים סעודה לבת מצוה, יפה עושים. וכן נראה מלשונו של הרב בן איש חי שתלה ד"ז [דבר זה] רק במנהג... וראיתי להרה"ג [להרב הגאון] ר' משה פיינשטיין שליט"א בשו"ת אגרות משה (חאו"ח סי' קד)... ובמחכ"ת [ובמחילת כבוד תורתו] אין דבריו מחוורים, שמכיון שנכנסה למצות והויא כגדולה המצווה ועושה, בכל המצות שהאשה חייבת בהן, בודאי שיש בזה מצוה, וכדברי הרב בן איש חי הנ"ל [הנזכרים לעיל].

הרב יחיאל יעקב וינברג מצדד אף יותר בשיטה שלפיה יש לחגוג בת מצווה, אך מהדהד בדבריו את הסתייגותו של הרב פיינשטיין מעריכת החגיגה בתוך בית הכנסת.

ראשית, הוא טוען כי בחגיגת בת המצווה אין חשש ל"ובחוקותיהם לא תלכו" מאחר שאין בכך כל כוונה להידמות לגויים, אלא רצון לציין נקודת מעבר חשובה בחיי הנערה.

שו"ת שרידי אש ב, לט

ועכשיו נראה בנידון דידן אם מותר לחוג חגיגת בת מצווה. ויש שרוצים לאסור משום ובחוקותיהם (עי' שו"ת זקן אהרן סי' ו'), ולענ"ד [ולפי עניות דעתי] תלוי בזה, שבאם נאמר שהקונפירמציאן של העכו"ם הוא לשם עבודה זרה, יש לאסור משום ובחוקותיהם בכל גווי... אלא שלפי"ז [שלפי זה] ה[ה] לנו לאסור גם חגיגת בר מצווה, שהרי אצלם עושים קונפירמציאן גם לזכרים... וגם הרפורמים מעמנו אינם עושים כן כדי להידמות להם, אלא לשם חגיגת משפחה ושמחתה שהגיעו בניהם לבגרות. ואלה מאחינו שהנהיגו זה מחדש חגיגת בת מצווה אומרים, שהם עושים כן כדי לחזק בלב הבת, שהגיעה למצות, רגש אהבה ליהדות ולמצוותיה, ולעורר בה רגש הגאון על יהדותה ועל היותה בת לעם גדול וקדוש. ולא איכפת לנו מה שגם הגויים חוגגים חגיגת הקונפירמציאן בין לבנים ובין לבנות

הרב וינברג ממשיך וכותב גם שאין כאן חשש מהטמעת מנהגים חדשים, מאחר שהמציאות כבר השתנתה באופן שהתקבל הלכתית. בדיוק כפי ששערי לימוד התורה נפתחו בפני נשים, כך אירוע בת המצווה הוא הזדמנות חשובה להנחלתם של ערכי היהדות, התורה והמצוות בקרב הנערה.

שו"ת שרידי אש ב, לט

ויש טוענים נגד ההיתר של חגיגת הבת מצווה, משום שהוא נגד מנהג הדורות הקודמים, שלא נהגו מנהג זה. אבל באמת אין זו טענה, כי בדורות שלפנינו לא הצטרכו לעסוק בחינוך הבנות, לפי שכל אחד מישראל ה[ה] מלא תורה ויראת שמים, וגם האויר בכל עיר ועיר מישראל ה[ה] מלא וממולא בריח וברוח היהדות, והבנות שגדלו בבית ישראל שאפו את רוח היהדות בקרבן באפס מעשה וכמעט שינקו את היהדות משדי אמותיהן. אבל עכשיו נשתנו הדורות שינוי עצום. השפעת הרחוב עוקרת מלב כל נער ונערה כל זיק של יהדות, והבנות מתחנכות בבתי ספר נכרים או בבתי ספר חילוניים, שאינם שוקדים להשריש בלב תלמידיהם אהבה לתורת ישראל ולמנהגי הקודש של היהדות השלימה, עכשיו מוטל עלינו לרכז כל כחותינו בחינוך של הבנות... ושורת ההגיון הישר וחובת העיקרון הפדגוגי מחייב, כמעט, לחוג גם לבת את הגעתה לחיוב המצות, והפלי[ה] זו שעושים בין הבנים והבנות בנוגע לחגיגת הבגרות פוגעת קשה ברגש האנושי של הבת הבוגרת, אשר בשטחים אחרים כבר זכתה בזכיון האמנציפציה, כביכול... ואף שנוטה אני להתיר חגיגת בת מצווה, מ"מ [מכל מקום] מסכים אני לדעת הגאון ר"מ [רב משה] פיינשטיין בספרו אגרות משה או"ח ד' סי' ל"ו, שאין לחגוג חגיגה זו בבהכ"נ [בבית הכנסת] ואף לא בלילה אף שאין שם אנשים, כי אם בבית פרטי או באולם הסמוך לביהכ"נ [לבית הכנסת]... אולם אין להם לשכוח כי גם המצדדים בהיתר של מנהג חדש זה של חגיגת בת מצווה, לבם דופק בחרדה לחיזוק החינוך הדתי של בנות ישראל, שבנסיבות של החיים בדור הזה הן זקוקות ביותר לחיסון רוחני ולעידוד מוסרי בהגיען לגיל המצות... רק לדאוג לכך שמנהג זה ישמש באמת חיזוק וחוסן להשלטת רוח תורה ומצות בלב בנות ישראל.

תשובה זו בולטת במיוחד לאור התייחסותה לזרמים האחרים. התשובה של הרב פיינשטיין הושפעה מחששות שהיו בזמנו מן הזרמים הרפורמים והקונסרבטיביים, שהיו הראשנים לערוך טקסי בת מצווה. הרב עובדיה יוסף, הכותב מארץ ישראל שבה זרמים אלה פחות חזקים, לא היה צריך להתמודד איתם כאיום על עתיד קיום התורה והמצוות.

הרב וינברג כותב מאירופה. בניגוד לאחרים, הוא מציע דבר חדש – את הרעיון שחגיגת בת המצווה עשויה להיות דרך חינוכית יעילה להתייחסות לסוגיות הליבה המבדילות את האורתודוקסיה משאר הזרמים, ולהתמודדות עם האיומים המרכזיים על הזהות היהודית בזמנו. גם כאן, תובנותיה של ד"ר באומל ג'וזף מועילות לנו רבות. הרב וינברג מתייחס לחגיגות בר ובת המצווה כאל אירוע אינדיבידואלי

יותר, ועל כן הוא מודע לתחושות העשויות להתעורר אצל נערה בהיעדר טקס מעבר פרטי שלה.

כיצד יש לחגוג

כעת, לאחר שעסקנו בברכת 'ברוך שפטרני' ובסעודת בת המצווה, נוכל להמשיך ולברר אם ניתן ליישם במסגרת ההלכה גם את מנהגי הדרשה והובלת הציבור בטקס דתי על ידי הנערה בת המצווה.

ראינו לעיל כי המנהג המקובל הוא שנער בר המצווה נושא דרשה בסעודה, ודרשה זו היא אף מה שהופך את החגיגה לסעודת מצווה אם היא לא נערכה בו ביום הולדתו השלושה עשר. הצגנו גם את הרעיון שבר המצווה הוא מעין מתן תורה פרטי, וכן את דברי כף החיים המציע שנערה היודעת ללמוד תורה תקפיד לעשות זאת ביום הולדתה השנים עשר.

הרב וינברג, הרואה פוטנציאל חינוכי רב בחגיגת בת המצווה, מתנה את קיום סעודת המצווה בכך שרב הקהילה של הנערה יישא בה דרשה:

שו"ת שרידי אש ב, לט

ובתנאי שהרב ידרוש בפני הבת הבוגרת דרשה מאליפה ולהזהירה להיות שומרת מהיום והלאה המצוות העיקריות בדברים שבינה למקום (כשרות, שבת, טהרת משפחה), הטיפול בחינוך הבנים, וחובת העידוד והחיזוק לבעל בלימוד תורה ובשמירת מצוות...

דרשה זו מספקת הזדמנות נוספת ללימוד תורה בחגיגת בת המצווה, ומעודדת את הנערה לחיים של תורה ומצוות, בדגש על אחריותה העתידית במסגרת המשפחתית.

בישראל של המאה העשרים, כאשר הציבור המסורתי החל לחגוג אירועי בת מצווה בסגנון מסיבת יום הולדת, פסק הרב משולם ראטה באופן דומה בעבור בתי הספר הדתיים כי ראוי שתהיה דרשה בסעודת בת המצווה, ואפשר שמורה גבר או מורה אישה יישאו אותה:

שו"ת קול מבשר ב, מד

ואפשר לציין את המאורע הזה בתור יום שמחה וגילה, בחוג של קרובים וידידים בביתה ובבית הספר לבנות שהיא לומדת בו, ויוכל המורה דשם (איש או אשה) להרצות הרצאה מעניינת דיומא להבהיר חובת בת ישראל שהגיעה לגיל המצוות.

מדוע שנערת בת המצווה בעצמה לא תישא דרשה? אולי משום שפשוט היה נראה טבעי יותר שמורה תדבר, במיוחד לאור ההזדמנויות החינוכיות המוגבלות שעמדו לרשות הבנות באותה תקופה.

הרב משה פיינשטיין, מצדו, כותב שלדעתו דרשה שנושאת הנערה אינה יכולה להפוך את הסעודה לסעודת מצווה, מאחר שהיא אינה חייבת בלימוד תורה:

שו"ת אגרות משה או"ח ב, צז

ומה שכתר"ה מתקשה מדוע אין מצווה בסעודת בת מצווה כשנעשית בת י"ב שנה כמו בבן דגם הבת הא מתחייבת עתה במצות, ויש להוסיף לחזק הקושיא שאף שאין הבת דורשת דאף אם תדרוש ליכא מעלה שפטורה מתלמוד תורה

אך הדעה שלימוד תורה של אישה אינו יכול להפוך את הסעודה לסעודת מצווה אינה מקובלת על כולם. הרב שלמה ווארמן, למשל, פוסק כי אישה שעושה סיום מסכת מקיימת מצוות לימוד תורה, ואם היא עורכת סעודה חגיגית לשם המאורע הדבר נחשב לסעודת מצווה:

הרב שלמה ווארמן, שארית יוסף ב, ד

...כאשר אשה למדה בחריצות ובהתמדה וזכתה לסיים מסכת הרי לכה"פ [לכל הפחות] קיימה מצות ת"ת [תלמוד תורה] כאינה מצווה ועושה ומקבלת שכר על ת"ת [תלמוד תורה]

שלה....אולי חשובה מצווה ועושה מפאת הגדר דידיעת התורה וברור דשמחת התורה בזה גדולה למדי לאשה ולבני ביתה עד שנתמלא כל הבית אורה ושמחה....וכיון שהיא בעצמה עשתה את כל המצווה שנמשכה זמן רב הרי מי יכול לשער גודל שמחת לבה...וחשיב כסעודת מצוה כנ"ל [כך נראה לי].

מכל מקום, בתשובה שבה הוא מתיר לערוך קידוש בת מצווה בבית כנסת, מתיר הרב פיינשטיין לנערה בת המצווה לשאת דברים במעמד, אף כי אינו מתייחס לתוכן הדברים:

שו"ת אגרות משה או"ח ד, לו
בדבר עצם חגיגת בת מצווה....לעשות קידוש בביהכ"נ [בבית הכנסת]....ורשאה גם לומר איזה מלים לכבוד שמחתה

כך מותר הרב פיינשטיין את האפשרות שהנערה תאמר דברי תורה בעצמה, ואפילו דרשה ממש.

באופן דומה, הרב יצחק ניסים כותב בתשובה שלא פורסמה כי ראוי שהנערה תישא דברי תורה. לאחר מכן הוא מוסיף ומציע מספר ברכות ופסוקים שיכולה הנערה לומר באירוע, בנוסף לברכת שהחיינו.

הרב יצחק ניסים, תשובה בכתב יד תקרי תשכ"ד, מצוטט על ידי ד"ר אהרן ארנד, "חגיגת בת מצווה בפסקי הרב יצחק ניסים" דף שבועי לפרשת וישלח, אוניברסיטת בר אילן תש"ס
טוב ויפה לעשות יום שמחה לבת מצווה כשם שעושים לבר-מצווה להזמין קרובים וידידים ומכירים ולשתתף בשמחה, באותו מעמד תברך בת-המצווה ברכת שהחיינו על בגד חדש, ואם חכמה היא ראוי שתאמר דברים מעניינים דיומא, ותקרא את שירת דבורה ושני פסוקים ראשונים מתפלת חנה, ואבי הבת מצווה יאמר ברוך שפטרני מעונשה של זאת, ויברכו אותה ויאמרו לה אחותינו את ה"י לאלפי רבבה

הרב יעקב אריאל מתיר לבת המצווה לשאת דרשה, אך פוסק כי הדברים יאמרו רק בפני חברים ובני משפחה, ובוודאי שלא בבית הכנסת:

הרב יעקב אריאל, "בת מצווה כיצד?" בת מצווה, עורכת: שרה פרידלנד בן ארזה (ירושלים: מת"ן, 2002), עמ' 143.

באשר לדרשת הבת – אכן, יש מקום בימינו שהבת תכין (בעצמה, עד כמה שאפשר, אם כי בהדרכת מבוגר) רעיון יפה, ותביע אותו בפני חברותיה וקרוביה בלבד. הצניעות יפה לבת, וראוי לחנכה לכך. בוודאי שאין מקום שבת תדרוש בבית-הכנסת, וקל וחומר בן בנו של קל וחומר שלא בזמן התפילה.

בימינו אנו, מקובל למדי שחגיגות בת המצווה כוללות דברי תורה, הנאמרים לרוב על ידי בת המצווה בעצמה. גם היום, כאשר הנערה מבקשת לדבר באירוע, ייתכן שהיא תבחר שלא לשאת דרשה דווקא. הרבנית אושרה קורן מתארת מספר דרכים שבהן בת המצווה יכולה ללמוד ולשתף בדברי תורה לקראת בת המצווה שלה:

הרבנית אושרה קורן, 'תשובה', Traditions and Celebrations for the Bat Mitzvah, עורכת: אורה ויסקינד-אלפר (ירושלים: פרסומי אורים, 2005), 126.

בעיני חשוב יותר תהליך ההכנה ממסיבת בת-המצווה. המסיבה צריכה להיות שיאו של הלימוד המקדים. בשיחות שעורכים אתי הורים לקראת בת-המצווה של בתם, אני מדגישה שנקודת המוצא צריכה להיות הבת. יש לבחון בראש ובראשונה את תחומי ההתעניינות שלה, את נטיות לבה וכישוריה... חשוב למצוא מהו התחום המתאים לבת. לבת שהתעניינה באקולוגיה הצעתי לכתוב עובדה על אקולוגיה ויהדות; בת אחרת שהתעניינה בחיות כתבה דרשה על דימויי בעלי-חיים אצל חז"ל... בזמן האחרון אני רואה יותר ויותר בנות הכותבות חוברות לקראת כניסתן למצוות. בחוברות אלה תופיע הדרשה ומקורותיה, דרשות ההורים ומקורותיהם, ולעתים גם

שירים וברכת המזון. לא לכל בת מתאים העיסוק המילולי-אינטלקטואלי: יש בנות שאינן רוצות לדרוש.

הטקס

העניין השנוי במחלוקת ביותר בבת המצווה הוא טקס העלייה לתורה. נער בר מצווה עולה לתורה ובכך מממש את מעמדו ההלכתי החדש בקרב הציבור. האם קיים תפקיד דומה לבת המצווה?

ראינו לעיל את הצעתו של הרב ניסים בנוגע לתפילות נבחרות וקטעים מן המקורות שבת המצווה יכולה לומר בזמן הסעודה. יש נערות הבוחרות לומר תפילה שחברה בעבור בני מצווה וקבוצת בנות מצווה באיטליה של המאה התשע עשרה,²⁰ ויש נערות האומרות תפילה אישית.

במסגרת בית הכנסת, ניתן לומר מי שברך בנוסח המובא להלן, שהיה נהוג בפירנצה שאבי הנערה בת המצווה אומר בעת שהיה עולה לתורה.

תפילת מי שברך לבת מצווה, מתוך עליזה לביא, מנהג נשים, (תל אביב: ידיעות אחרונות), 2005, עמ' 71

מי שברך אמותינו שרה רבקה רחל וזלזה הוא יברך את הנערה __ בת __ שהגיעה לפרקה. אבינו שבשמים אב הרחמן יגן בעדה וישמר את נפשה. יסיר ממנה כל מחלה ומכל צרה ונזק יצילה. ישמחו בה אביה ואמה ותמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם ויקים בה מקרא שכתוב "אשה יראת ה' היא תתהלל תנו לה מפרי ידיה ויהללה בשערים מעשיה" [אמן](#) כן יהי רצון.

ראינו לעיל את דברי הרב פיינשטיין שלפיהם שינוי מעמדה של הנערה בת המצווה הוא פחות ניכר מזה של בר המצווה משום שאין טקס דתי ברור שבו היא יכולה לממש את מעמדה החדש. ואכן, מאתגר למצוא טקסים אורתודוקסים שנערות בנות מצווה יכולו להוביל, והדבר נעשה מורכב אף יותר לאור התנגדותם של הרב פיינשטיין והרב יחיאל יעקב וינברג לחגיגת בת מצווה בבית הכנסת.

חלק מבתי הכנסת ניסו בכל זאת למצוא דרך לשתף את הנערה בת המצווה בחלק מן התפילות,²¹ ובקהילות שבהן נערכות קבוצות תפילה של נשים לרוב מאפשרים לבת המצווה לקחת חלק בקריאת נשים בתורה או לשמש כחזנית.

נדמה כי אופן זה של ציון בת המצווה מדמה באופן הקרוב ביותר את טקס בר המצווה, והוא עשוי להיות משמעותי במיוחד בעבור נערות המגיעות להתפלל בקביעות בקבוצות תפילה של נשים. אך מבחינה הלכתית, הדבר שונה בתכלית מחגיגת בר מצווה. קריאת התורה של נשים נחשבת כלימוד תורה קבוצתי מתוך ספר תורה, כך שלמעשה בת המצווה אינה ממלאת חובל הלכתי בכך שהיא עולה לתורה או קוראת בתורה. תפילת נשים אינה כוללת 'דברים שבקדושה', קטעי תפילה החייבים [במניין](#), כך שגם בהקשר הזה נערה המשמשת כחזנית אינה מוציאה אף אחת ידי חובה.

האם ראוי שאירוע בת המצווה יהיה קשור לבית הכנסת?

באחת מתשובותיו בנוגע לבת מצווה, הרב משה פיינשטיין חוזר על התנגדותו לקיום בת מצווה בבית הכנסת עצמו (בשונה מאולם השמחות), אך מתיר לערוך שם קידוש לכבוד האירוע תשובה זו מבטאת את המתח והמורכבות הקיימים בעת תכנון חגיגת בת מצווה. בעבור רבות מאיתנו, בית הכנסת הוא מרכז החיים היהודיים והקהילתיים, והוא המקום לציין בו אירועים שונים במעגל החיים. משום כך אכן נערכים שם קידושי בת מצווה, ובבתי כנסת מסוימים גם אירועי בת מצווה בתפילות נשים.

עם זאת, אירוע בת מצווה המתרחש במסגרת בית כנסת אורתודוקסי קלאסי, מטבעו מצוי בצילה של

²⁰ ניתן למצוא כאן.

²¹ ראו גם: עליזה לביא, מנהג נשים, (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2005), עמ' 71.

המחשבה על מה שנער בר מצווה יכול לעשות כחלק מן התפילה עצמה, ונערה בת מצווה אינה יכולה לעשות. כאשר מעבירים את אירוע בת המצווה אל מחוץ לכותלי בית הכנסת נוצר מרחב לחגיגה ייחודית וחדשה, מבלי להשוותה לחגיגת בר מצווה.

העובדה שחגיגת בת מצווה היא עניין חדש יחסית מאפשרת גמישות, ונותנת אפשרות לבחור ולדייק את האירוע. ראוי שהאווירה והמסר של אירוע בת המצווה יוגדרו על ידי הנערה עצמה, וייווצרו מרחב מיוחד שבו היא, קרובות משפחתה וחברותיה יכולות לחוות את חג מתן תורה הפרטי שלה, את הגעתה לעול מצוות, ואת הפיכתה לחלק מהקהילה כולה ומקהילת הנשים הבוגרות עובדות ה'.

ישנן בנות מצווה [הקוראות את מגילת אסתר](#), בדרך כלל במסגרת קריאת נשים. במקרה זה הן אכן יכולות להוציא אחרות ידי חובה, והדבר משקף את מעמדה ההלכתי החדש של הנערה. נערה החוגגת בת מצווה בתקופות אחרות של השנה יכולה גם היא לבחור לקרוא מגילה אחרת (שקריאתה איננה חובה), אך הדבר לא יבטא את מעמדה החדש כבוגרת שיכולה להוציא אחרים ידי חובה.

ישנם גם אירועי בת מצווה שבהם הנערה עושה [הפרשת חלה](#) בתחילת הסעודה מבצע שייאפה ויאוכל בזמן הסעודה, ובקיום המצווה הנערה מבטאת את מעמדה ההלכתי החדש. כאשר עורכים סעודה עם נשים בלבד, או עם מספר גברים קטן מעשרה, יכולה הנערה לעשות [זימון](#) נשים לברכת המזון.

ניתן גם לעסוק בפרויקט חסד כחלק מן הכנת הנערה לקבלת עול מצוות, ובפרט מצוות גמילות חסדים, כאישה בוגרת. כמו כן, בניגוד למגמת האינדיבידואליזם הרווחת, ישנן קהילות שבהן חגיגת בת המצווה עדיין מתקיימת באופן קבוצתי.

דרך נוספת שיכולה לעניין בנות מצווה עשויה להיות במיקוד החגיגה סביב לימוד תורה, ובמידת האפשר לערוך בה 'סיום'. הרב עזרא ביק, רב בישיבת הר עציון ועורך הלכה ראשי ב'דרכיה', מבסס רעיון זה על השיטה שלפיה בר ובת מצווה הם מעין מתן תורה פרטי.

הרב עזרא ביק, מכתב ל'דרכיה', 15 ביוני, 2022.

ההגעה לגיל מצוות היא למעשה המקבילה הפרטית לקבלת התורה של כלל העם בהר סיני. הכוונה היא לא רק לקבלת עול מצוות, אלא גם לקבלת התורה עצמה ולקניינה כמתנת ה'. הדבר נכון באותה מידה לגברים ולנשים (כפי שניתן לראות מברכות התורה, שבהן חייבים גברים ונשים כאחד, ושלפי הרב חיים סולובייצ'יק מתייחסות לעצם הקשר בין העם היהודי לתורה עצמה, שאין בו הבדל בין גברים לנשים). לפיכך, ראוי ביותר שההגעה לגיל מצוות תהיה מתוך חוויה של תלמוד תורה המסמלת השקעה וקניין התורה. אם כן, 'סיום' הוא הדרך הראויה והמשמעותית ביותר להראות שבת המצווה היא חלק מעם התורה, על כל המשתמע מברכות התורה – חווית התורה, תלמוד תורה וידיעת ה', והיותנו העם הנבחר להיות עם של תורה. ב'סיום' נהוג לערוך סעודת מצווה, שבה נוהגים לומר קדיש דרבנן מיוחד.

(הרחבה נוספת בנוגע לברכות התורה ראו [כאן](#).)

כך נהגו הרב אהרון וד"ר טובה ליכטנשטיין בחגיגות בת המצווה של בנותיהם. בראיון שנערך עם בתם, הרבנית אסתי רוזנברג,²² היא מתארת את מסירותם של הוריה לכך שה'סיום' שתערוך בבית המצווה שלה יהיה משמעותי, וכן מדברת על השינויים שהתרחשו מאז:²³

²² ניתן למצוא [כאן](#).

²³ שופטת בית המשפט העליון של ארצות הברית, אלנה קגן, היא דוגמה בולטת ומוקדמת לסוג זה של מאמץ לערוך חגיגת בת מצווה משמעותית כבר בשנות השבעים:

ליסה פודרר, "בנערותה, בחנה קגן את גבולות אמונתה", New York Times, מאי 13, 2010.

אלנה קגן הייתה תלמידה מצטיינת בבית הספר היהודי שלה באפר ווסט סייד. לא היה מפתיע, אם כן, שכאשר מלאו לה שנים עשרה שנה היא רצתה לציין את התבגרותה בבית מצווה. הבעיה היחידה הייתה שהרב בבית הכנסת האורתודוקסי שלה, שלמה ריסקין, מעולם לא ערך טקס שכזה. "אלנה קגן חשה בצורה חזקה מאוד שיש לציין את טקס בת המצווה בבית הכנסת, בהיותו לא פחות חשוב מטקס בר המצווה", אמר הרב ריסקין בהתייחסו

הרבנית אסתי רוזנברג, בראיון עם נחמה (ליבסקינד) רוזנצווייג, תורה ומגדלת נשים, סיון תשפ"ב עמ' 36-37

לכבוד בת המצווה סיימתי סדר מועד, וחגגו לי בדיוק כמו לאחים שלי – זה משהו שבזמני לא עשו, לא הייתה אז דרישה דתית מבנות. ההורים שלי בחרו שאומר דרשה, שיהיו הזמנות, צלם וקייטרינג. זה היה אירוע משמעותי. הבעלים של הקייטרינג אמר לנו שהוא מעולם לא בישל לבת מצווה, רק לבר מצווה. הזמינו המון אנשים, בהם אני זוכרת גם את נחמה לייבוביץ'. היום כשמגיעות לפה בנות לתוכנית של יום בת מצווה ואני שואלת איך הן מציינות אותו, רבות מספרות שהן מסיימות מסכת, או את התנ"ך או את ספר החינוך. העולם השתנה וזה מרגש אותי....

ואכן, בנות רבות בוחרות ללמוד את הספרים שהזכירה הרבנית אסתי, לצד ספרים נוספים: חומש עם פירוש רש"י; אחד מספרי התנ"ך (למשל תהילים, חמש מגילות) או התנ"ך כולו; משנה (ובפרט סדר מועד או מסכת אבות), או גמרא (במיוחד מסכתות ברכות, מגילה או תענית); סידור תפילה עם פירושים; ספר החינוך; או ספר הכוזרי.

מחשבות לסיכום

בכל דרך שבה נבחר, ועל אף האינדיבידואליזם שהפך לסימן ההיכר של חגיגות אלה, חשוב למקד את חגיגת בר או בת המצווה ככל הניתן בקבלת עול מצוות. ד"ר אריקה בראון מסבירה זאת:

ד"ר אריקה בראון, 'לא עוד סרטון, בבקשה'. The New York Jewish Week, 30 בדצמבר, 2014. הסיפור החשוב כאן – הנרטיב שאליו מצטרף כעת הילד – הוא סיפורו של העם היהודי. זהו הסיפור המרגש והמשמעותי. אין מטרת בר או בת מצווה לחגוג ילד... ניתן אף לטעון שבר או בת מצווה אינם חגיגה כלל. זוהי נקודת מעבר משמעותית בחייו של היהודי: כאשר הוא או היא מקבלים על עצמם את האחריות המוטלת עליהם בהיותם חלק מן הקהילה היהודית. אלה כוללים ביקור חולים, הפרשת מעשר לצדקה (כן, כולל צ'קים של מתנת בר או בת מצווה), השתתפות בתפילה בציבור, שמירת שבתות וחגים, לימוד של המקורות היהודיים ופיתוח החמלה שהיא יסודית לאמונתנו. הרשימה ממשיכה... וזו המהות של בר ובת מצווה. אין הדבר קשור לילד ספציפי. מדובר בסיפור היהודי שלנו. אם נמשיך לספר לילדים באמצעות סרטונים ונאומים כמה הם נפלאים אך נשכח לספר להם כמה החיים היהודיים נפלאים, נחטא למטרתה של תקופת המעבר הזו. תפקידנו כבוגרים יהודיים הוא לקבל לקרבנו ולהעניק השראה לדור צעיר של מבוגרים, שלימים יתפסו את מקומנו בסיפור נהדר זה. אל תגידו להם שהם מדהימים כמו שהם, אלא כמה מדהימים הם יכולים להיות אם ייכנסו באופן משמעותי לתוך עתידם היהודי.

מאחר שכל טקס או היבט לימודי בהקשר של בת מצווה נועד למעשה להדגיש את חובותיה של הנערה במצוות החדשות, עליו להכין את הקרקע לקיום מצוות אלה בעתיד. כך למשל, 'סיום' בבית מצווה אמור להיות רק ההתחלה של מחויבות לכל החיים ללימוד תורה משמעותי, גם אם לא תמיד אינטנסיבי.

ירדנה קופ-יוסף, 'סעודת מצווה לבת מצווה', Traditions and Celebrations for the Bat Mitzvah, עורכת אורה ויסקינד-אלפר (ירושלים: הוצאת אורים, 2005), 82.

...בדומה לדרשה, הערך המרכזי בעריכת 'סיום' אינו טמון באירוע החד-פעמי של הסעודה עצמה. אלא זהו שיאו של תהליך ארוך ומשמעותי בעבור הנערה, שלקחה על עצמה ללמוד את

לטקס המעבר של נערים בני שלוש עשרה. "זו באמת הייתה בת המצווה הרשמית הראשונה שהיתה לנו". אך כאשר אלנה, בתו המבריקה ומלאת הביטחון של עורך דין ומורה בבית הספר, ביקשה לקרוא בתורה בשבת בבוקר בדיוק כפי שעשו הבנים, הדבר לא היה אפשרי. במקום זאת, החגיגה שלה התקיימה בערב שבת, ה-18 במאי 1973, והיא קראה במגילת רות, שאותה היא ניתחה בדרשה.

התורה ולהפוך אותה לתורה משלה, ועמדה במטרתה זו. חשיבות הטקס היא בכוחו להניע ולחזק את הילדה להמשיך לימוד והעמקה.

כך גם פרוייקט חסד או החלטת הנערה לקבל על עצמה מעשה חסד, ראוי שימשיכו הלאה גם לאחר אירוע בת המצווה. המסגרות שאנו יוצרים לשם טיפוח קיום המצוות של הנערה לא צריכות להסתיים בבת המצווה, אלא להמשיך ולצמוח יחד איתה.²⁴

שרה אסתר קריספ, "לחיות כבת מצווה". Chabad.org
...הדבר שאל לי לשכוח הוא את המסר שאני רוצה, שאני צריכה, להעביר הלאה לבתי. זו ההתחלה שלה. זוהי נקודת הפתיחה. עד כמה שהיא תהיה מוכנה אליה, זהו רק הצעד הראשון שלה. בת המצווה הוא הזמן שלה לזרוח, הזמן שלה להיות הכוכבת. אך היום שלמחרת הוא מה שחשוב באמת. כאשר היא מתעוררת כאישה יהודייה. כאשר היא מתעוררת בתור בת מצווה. וכאשר היא מכירה בכך שהלמידה וההתפתחות שלה רק תוסיף ותגדל.

כמו כן, בכך שיסירו מעצמם חלק מן האחריות הכלולה בארגון האירוע, ההורים יכולים לעודד את הנערה לקחת אחריות זו על עצמה, תוך קבלת תמיכה מהוריה ומהקהילה. במאמרה על בת מצווה, הרבנית שולמית בן שעה מונה חלק מהשיחות החשובות שהורים יכולים ליזום עם בתם לקראת בת המצווה:

הרבנית ד"ר שולמית בן שעה, יהודייה מושלמת, עולם קטן, פרשת שופטים תשפ"א
מילה להורים: דברו עם הילדה שלכם על המעבר הזה. על השאלה מה המשמעות של עול מצוות. על תהליך, ירידות ועליות בעבודת ה'. על מאמץ והשתדלות ופיתוח היכולת להקפיד גם על מצוות שזורמות לנו פחות, על תהליך של תיקון ותשובה וגם על ההבנה שאנחנו לא תמיד מושלמים. דברו איתה על תורה כדרך חיים, שתפו אותה בתהליכים האישיים שלכם בגיל הזה ובעיקר היו איתה בתהליך המדהים של ההתבגרות שלה ובנייתה כעוד חוליה בשרשרת של העם היהודי.

מאז מעמד הר סיני, נערות לאורך הדורות מצטרפות לשרשרת החיים של חיי תורה. על הורים, בנותיהם ועל כלל הקהילה לעבוד בשיתוף פעולה כדי לממש את כל ההזדמנויות שמעניק אירוע בת המצווה לחיזוק השרשרת ולהפיכת המצוות למרכזיות בחייה של כל אישה יהודייה.

העמקה נוספת

זאב אלף ומנחם בטלר, "כיצד הפכה בת המצווה לטקס אורתודוקסי", Torah Musings, מאי 26, 2016, ניתן למצוא כאן.
ד"ר נורמה באומל ג'וזף, 'טקס, משפט ומנהג: תשובה אמריקאית לחגיגות בת מצווה'. Modern Judaism 22, מס' 3 (אוקטובר 2002), 234-260. ניתן למצוא כאן.
אורה ויסקינד-אלפר, Traditions and Celebrations for the Bat Mitzvah (ירושלים: פרסומי אורים, 2005),
חזקי שוהם, "בת מצווה, הגרסה הישראלית", מאמרי ראשית, 1 בספטמבר, 2020. ניתן למצוא כאן.

²⁴ ניתן למצוא כאן.